

ЕКОНОМІКА

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 334.012.33(447)

*Підпригора Л. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

У статті розглядається теорія і практика державної власності та державного сектора економіки на методологічній основі теорії суспільного добробуту, акцентується увага на вирішальному значенні проблем економічної і політичної влади, економічних приватних і суспільних інтересів, економічної ефективності і соціальної справедливості в обґрунтуванні державної власності та державного сектора економіки.

Ключові слова: *державна власність, державний сектор економіки, суспільний добробут, суспільні економічні інтереси, соціальна справедливість.*

В економічних дослідженнях аналіз ролі держави, державного сектора та природи державної власності у розвитку ринкової економіки знаходився до останнього часу, по суті, на другорядному плані. У традиційних економічних теоріях державі відводили роль або регулятора умов вільної конкуренції, або вкладника капіталів в масштабні інвестиційні проекти, пов'язані з ризиком, і залишали поза увагою інші форми державної економічної діяльності, зокрема виробничу діяльність. “В економічну теорію, – зазначає французький економіст Л. Моньє, – ніколи не була включена діяльність національного державного сектора, в результаті чого економічна думка виявилася обеззброєною перед появою і швидким розвитком державної власності” [4, с. 16]. Це пояснюється частково тим, що представники неокейнсіанства, неокласичної школи в обґрунтуванні появи та розвитку державної власності та державного сектора економіки розширенням економічних функцій держави, ідучи в своїх судженнях від політики до економіки, охопили, на нашу думку, поверхневі зміни в економіці та суспільстві. Причину загрози соціально-економічних потрясінь, завдяки своїй методологічній позиції, вони вбачають не в самій природі капіталістичного способу виробництва і його внутрішніх протиріччях, а в недосконалості економічної політики.

Адже, дійсно, викуп державою частини об'єктів у приватних підприємців часто виражає інтереси останніх. Свідоме зниження рентабельності державних підприємств “сприяє зростанню конкурентоспроможності приватного капіталу, а взаємопроникнення приватного і державного капіталу та розвиток змішаної економіки – джерело зміцнення та гнучкості економічної системи” [4, с. 19].

Прагнення пояснити природу державної власності та державного сектора економіки знайшло своє відображення у дослідженнях багатьох економістів минулого і сучасності. Наукові праці Г. Адамса, Дж. Б. Кларка, Ф. Ліста, Б. Гільдебрандта, які обґрунтовували розвиток державної власності та державного сектора зростанням економічної ролі держави, знайшли своє узагальнення і систематизоване продовження в теорії Дж. М. Кейнса [3]. Загострення економічних проблем до середині 70-х рр. минулого століття відродило неокласичну теорію, яка, як відомо, виступає за обмеження державного втручання в економіку. Державі відводиться роль забезпечення охорони існуючих відносин власності, своєрідного спостерігача за дотриманням “правил гри” ринку. Тривала суперечка між неокейнсіанцями і неокласиками завершилася створенням спільного напрямку – неокласичного синтезу або нової економічної науки (new economics). Це була спроба теоретичного обґрунтування державно-монополістичного капіталізму як системи, в якій стихійний механізм ринку поєднується з державним регулюванням економіки. Ідеї неокласичного синтезу були узагальнені відомим американським економістом П. Самуельсоном, який вказував на необхідність зростаючого втручання держави в економічне життя на базі поєднання державного і приватного підприємництва [6].

Проте методологічна база представників наведених напрямків економічної думки не дозволяє їм дати відповідь, які об'єктивні умови підводять державу до таких, здавалося б, неекономічних рішень і дій. Головна причина такої обмеженості в дослідженні державної власності криється, як показує наш аналіз, в тому, що воно проводиться лише в межах техніко-економічних зв'язків і не торкається соціально-економічних відносин.

Метою статті є обґрунтування теорії і практики функціонування державного сектора економіки та державної власності на методологічній основі теорії суспільного добробуту.

Для досягнення мети у статті сформульовані та розв'язуються наступні завдання:

– визначити основні теоретичні положення теорії суспільного добробуту в контексті обґрунтування існування ролі державної власності і державного сектора в економіці;

– дослідити зв'язок між формуванням суспільних економічних інтересів, прагненням досягнення суспільного добробуту та соціальної справедливості та розвитком державної власності та державного сектора економіки.

Основні результати дослідження. Значну увагу визначенню природи, змісту і розвитку державної власності та державного сектора економіки в західній економічній науці приділили представники теорії інституціоналізму Т. Веблен, Дж. Р. Коммонс, У. Мітчелл, Г. Мінз, А. Берлі, Дж. М. Кларк, Дж. К. Гелбрейт, Р. Хейлбронер, Ф. Перру та інші. Основним надбанням інституціоналістів, яке вплинуло на подальшу економічну теорію і практику відносин державної власності та державного сектора економіки, є ідея державного контролю над економікою.

Держава, з точки зору інституціоналістів, кардинально змінилася, внаслідок чого її основною метою стало забезпечення “благоденства для всіх членів суспільства”. На

цій основі набула розвитку інституціональна теорія “соціального контролю”, яка ставить за мету дослідити і визначити напрямки реформування суспільних відносин, роблячи ставку на вирішальне значення проблем економічної і політичної влади, економічних приватних і суспільних інтересів. Основою впровадження концепції “соціального контролю” є реалізація програми “соціалізації”. Значної популярності на Заході набув варіант “соціалізації”, запропонований Дж. К. Гелбрейтом. В основу його програми, названої автором “новий соціалізм”, була покладена ідея переходу частини великих корпорацій у власність держави. Разом з тим він передбачає “соціалізацію” також житлового будівництва, міського транспорту, охорони здоров’я, адже в цих галузях більше можливостей для організації крупного виробництва і вони дуже важливі для забезпечення процесу відтворення в цілому [1]. Отже, ми бачимо, що в інституціоналістів, перехід певних об’єктів у державну власність зумовлюється особливостями цих об’єктів: їх значними розмірами, виключною значимістю, високим ступенем рідкості тощо.

Еволюціонуючи, інституціоналізм в своїй методології набуває індустріалістсько-технократичного підходу. Найважливішими рушійними силами соціально-політичних та соціально-економічних змін в країнах Заходу представники інституціоналізму вважають науково-технічну революцію і зростання ролі планомірної економічної політики з боку держави. Характерним прикладом таких поглядів є концепція трансформації капіталізму, розроблена Р. Хейлбронером. Його прогноз на майбутнє дає нам “образ тотально контрольованого суспільства, де традиційні опори капіталізму – узаконеність приватної власності і функціонування ринкового механізму – будуть виправлені до невпізнанності, якщо взагалі не замінені державною власністю і державними директивами” [4, с. 18].

Нова інституційна ера представлена дослідженнями Р. Коуза, Д. Норта, А. Алчіана, Г. Демсеца, Р. Познера та інших, продовжила розгляд державної власності на методологічній основі пріоритету політичних, соціальних і юридичних правил, в межах яких проходять процеси виробництва і обміну. Але сама державна власність оцінюється ними вельми критично.

Серед сучасних інституціональних теорій, які обґрунтовують існування державної власності та державного сектора економіки, особливо слід назвати економічну теорію суспільного добробуту, яка звертається до нормативних питань. У праці відомого американського фахівця у галузі економіки державного сектора Дж. Е. Стігліца, який репрезентує основні положення цієї теорії, визначається виняткова роль державної власності у виробництві і розподілі у випадках ринкових невдач і у зв’язку з необхідністю координування приватних і суспільних інтересів [7, с. 92, 124].

Функціонування державної власності та державного сектора економіки спрямоване на забезпечення добробуту суспільства. В умовах ринкової економіки вільної конкуренції добробут суспільства є функцією індивідуальної корисності всіх його членів, тобто визначається принципами конституції суспільства. Звідси, основною проблемою ринкової економіки є оптимізація співвідношення попиту і пропозиції на всіх ринках товарів кінцевого споживання і ринках ресурсів. В результаті аналізу необхідних передумов такої оптимізації було виведено дві фундаментальні теореми економіки добробуту.

1. За певних умов конкурентні ринки призводять до розподілу ресурсів з відповідною особливістю: не існує такого перерозподілу ресурсів, а отже неможливі

такі зміни у виробництві і споживанні, щоб покращення добробуту одного суб'єкта господарювання відбулося не за рахунок іншого. Таке розміщення ресурсів називається парето-ефективним, тобто економічно ефективним.

2. Кожна точка на кривій утилітарних можливостей може досягатися конкурентною економікою за умови досягнення правильного розподілу ресурсів, який має відповідати таким умовам: гранична норма заміщення у споживанні між двома благами має бути однаковою для всіх споживачів, гранична норма технічного заміщення має бути однаковою в усіх виробничих процесах, гранична норма трансформації будь-яких двох благ має дорівнювати граничній нормі заміщення в споживанні цих благ.

Суспільна функція добробуту є обґрунтованою тоді, коли вона виводиться з переваг індивідів, що складають суспільство. Вона є найкращим інструментом для визначення соціального оптимуму розміщення ресурсів. Крім цього, пов'язавши суспільну функцію добробуту із основними концепціями філософії моралі, визначаються можливі варіанти соціальної індиферентності (байдужості) стосовно справедливості. Справедливість розглядається як морально-етична категорія, що відображає відповідність приватних дій суспільним інтересам і може варіюватися від абсолютної справедливості до абсолютної несправедливості. Зміни соціальної індиферентності розкриваються в основних концепціях суспільного добробуту.

1. Ринкова функція суспільного добробуту заснована на традиціях Т. Гоббса і Дж. Локка. Рівень корисності індивідів необхідно залишити на тому рівні, який був визначений в процесі їх ринкової взаємодії. Держава повинна фінансувати лише захист громадян від насильства, злочинства і шахрайства.

2. Утилітарна функція побудована за теорією І. Бентама визначає як мету максимізацію корисності всіх членів суспільства.

3. Роулсіанська функція створена за теорією Дж. Роулза, відповідно до якої метою виступає збільшення корисності найменш забезпеченого індивіда.

4. Егалітарна функція передбачає зрівняння корисності всіх членів суспільства [5, с. 79-82].

Інституціональний та неоінституціональний напрямки економічної думки, аналізуючи природу і призначення державної власності та державного сектора економіки, намагаються пояснити процеси їх розвитку і функціонування в ринковій економіці. По-перше, в дослідженні утворення і утвердження форми власності вони вказують на причинно-наслідковий зв'язок між науково-технічним розвитком та формуванням власності, хоча і не аналізують його. По-друге, ефективність функціонування форми власності вони визначають її здатністю мінімізувати витрати, хоча часто ігнорують виробничі витрати. По-третє, вказують на важливе значення інституційних змін у формоутворенні власності, хоча і спираються на їх визначальну роль. Методологічні принципи неоінституціоналізму дозволили глибоко дослідити проблему формування суспільного економічного інтересу, суспільного добробуту і соціальної справедливості.

За своєю соціально-економічною сутністю держава розглядається вищою та засадною економіко-правовою організацією спільної діяльності людей як членів суспільства. Поява суспільства як суб'єкта власності обумовлена розвитком суспільного характеру виробництва. Суспільство, як власник, формується як загальнодержавна асоціація власників умов виробництва, об'єднаних в цілісний виробничий колектив з метою задоволення спільного економічного інтересу. Саме

через усупільнення економічних інтересів проявляється усупільнення виробництва. Усупільнення економічних інтересів передбачає, перш за все, єдність кінцевої мети асоційованих виробників, забезпечення пріоритету загальнонаціональних інтересів у всьому господарському житті, поглиблення соціальної орієнтації виробництва. Коли приватні (суб'єктивні) економічні інтереси набувають ознак всезагальності, а, значить, не залежать від позиції окремої людини чи групи людей, вони переходять в суспільні (об'єктивні) економічні інтереси. Такі, як, наприклад, національна безпека і цілісність, екологічна безпека. Саме ці інтереси в силу своєї об'єктивності можуть бути реалізовані тільки через державну власність.

При визначенні різних аспектів економічної ефективності державної власності та державного сектора економіки слід виходити з того, що вони існують завдяки існуванню у всіх індивідів спільних інтересів. Наявність державної власності на більшість об'єктів обумовлена тим, що тільки так гарантується задоволення певних суспільних потреб. Велика кількість суспільних благ потрібна суспільству для існування за будь-яку ціну. Тому ефективне управління державною власністю полягає в отриманні максимального можливого в кількісному і якісному плані суспільного економічного ефекту від діяльності об'єктів державної власності.

Суспільство виступає одночасно як продуктивна сила суспільного виробництва (об'єкт державної власності) і як об'єднання власників матеріально-речової форми продуктивних сил (суб'єкт державної власності). Існування суспільства-власника в двох іпостасях значно ускладнює можливість реалізувати функції власника. На практиці це здійснюється у формі держави. Тому власність суспільства за своєю суттю є спільною (суспільною), а за формою – державною.

Представницьке розуміння суб'єкта державної власності дозволяє нам прослідкувати механізм формування і реалізації суспільного економічного інтересу. Саме в площині формування та реалізації суспільного економічного інтересу слід, на нашу думку, розглядати місце суб'єктивних дій людини в розвитку державної власності. Це дає нам можливість виділити та класифікувати фактори, що визначають природу і функції державної власності. Їх можна поділити на об'єктивні (економічні) і суб'єктивні (політичні, ідеологічні, соціальні).

Реалізація суспільного економічного інтересу відбувається через всю сукупність виробничих відносин з приводу привласнення умов та результатів виробництва і фактично набуває форми реалізації державної власності. Щоб дослідити закони руху державної власності, необхідно розглянути відносини привласнення засобів виробництва, робочої сили та результатів виробництва державою як власником.

Основною формою економічної реалізації державної власності на засоби виробництва є привласнення державою створеної нею додаткової вартості, тобто прибутку державних підприємств або дивідендів акціонерних товариств, створених за участю держави. Формою економічної реалізації робочої сили, зайнятої на державних підприємствах, є заробітна плата цієї категорії робітників. У цих конкретних соціально-економічних формах знаходить свій вираз взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин у державному секторі економіки. У сфері обміну такими формами є ціни на товари і послуги, як результати виробництва державних підприємств, і ті, що закупає держава у приватних підприємств. У процесі перерозподілу виникають конкретні форми розвитку і функціонування державної власності, зокрема: при виплаті державними і приватними підприємствами податків у державний бюджет, процентів по заборгованості, при одержанні позик, дотацій тощо.

При взаємодії названих форм у кожній сфері суспільного відтворення формується якісна визначеність державної власності, розкривається її соціально-економічний зміст.

Реалізація державної власності у відносинах виробництва, обміну і розподілу обумовлює і відповідні умови її реалізації у відносинах споживання. Відносини державної власності характеризуються тим, що не тільки засоби виробництва, але і предмети споживання привласнюються спільно. І чим повніше будуть використані речові елементи власності, тим повніше буде реалізовуватися державна власність. Показником ефективності даного процесу є ступінь задоволення потреб суспільства.

Розвиток і функціонування державної власності характеризується також поглибленням протиріччя між суспільним характером виробництва і державною формою привласнення його результатів. В реальному житті це протиріччя виступає як централізація результатів усупільненої праці вищими державними чиновниками (державним апаратом). Детальний розгляд цього механізму вимагає аналізу соціально-економічних зв'язків і відносин між безпосередніми виробниками та державним апаратом як управлінцем об'єктами державної власності, насамперед, у сфері безпосереднього виробництва.

Детально цю проблему розглядали представники неоконституціоналізму А. Алчіан, Г. Демсец, О. Уїльямсон, дослідивши мотиви і наслідки, так званої, "опортуністичної поведінки" – переслідування власного інтересу, що доходить до віроломства [2, с. 213]. Як свідчить вітчизняний досвід, проблема активізації опортуністичної поведінки особливо загострюється під час трансформації відносин власності. У даному випадку показовим є приклад, коли керівники державних підприємств різними шляхами намагаються використати роздержавлення і приватизацію у власних інтересах.

У цьому зв'язку слід зауважити, що загострення протиріччя між бюрократичною і демократичною сторонами державної власності розв'язується шляхом знищення бюрократичної сторони (в негативному розумінні) як такої, що гальмує розвиток самого явища. Натомість демократична сторона стає визначальною у перетворенні форми існування державної власності.

Висновок. Отже, сучасна держава як форма організації суспільства має за основну мету забезпечення "благоденства для всіх членів суспільства", тобто покращення суспільного добробуту. Державна власність та державний сектор економіки розглядаються на методологічній основі політичних, соціальних і юридичних правил теорії суспільного добробуту. Обґрунтування державної власності та державного сектора економіки здійснюється в контексті реформування суспільних відносин з акцентуванням на вирішальному значенні проблем економічної і політичної влади, економічних приватних і суспільних інтересів, економічної ефективності і соціальної справедливості.

Використані джерела:

1. *Гэлбрейт Дж.* Экономические теории и цели общества / под общ. ред. и с предисл. Н. И. Иноземцева и А. Г. Милейковского ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1976. – 406 с.
2. *История экономических учений: (современный этап): учебник для студ. экон. спец. / А. Г. Худокормов, П. А. Отмахов, В. С. Афанасьев и др. ; А. Г. Худокормов (ред.) – М. : ИНФРА-М, 1999. – 733 с.*
3. *Кейнс Джон Мейнард.* Общая теория занятости, процента и денег / Д. М. Кейнс ; пер. с англ. Н. Н. Любимов ; ред. пер. Кул. П. Кураков ; Ассоциация российских вузов. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.

4. Киселёва В. Новые тенденции в оценке экономической роли государства в буржуазной литературе : науч. аналит. обзор. / В. Киселёва. – М., 1979. – 37 с.
5. Малий І. Й., Галабурда М. К. Економіка державного сектора : навч. посібник. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 46.
6. Самуэльсон, Пол Э. Экономика / Пол Э. Самуэльсон, проф. Массачусет. технол. ин-та, Вильям Д. Нордхаус, проф. Йельс. ун-та ; [пер. с англ. О. Л. Пелявского]. – М.; СПб.; К. : Вильямс, 2012. – 1358 с.
7. Стігліц, Джозеф Е. Економіка державного сектора / Стігліц, Джозеф Е. ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

Подопрыгора Л. А. Теория общественного благосостояния как методологическая основа теории и практики государственной собственности и государственного сектора экономики.

В статье рассматривается теория и практика государственной собственности и государственного сектора экономики на методологической основе теории общественного благосостояния, акцентируется внимание на определяющем значении проблем экономической и политической власти, экономических частных и общественных интересов, экономической эффективности и социальной справедливости в обосновании государственной собственности и государственного сектора экономики.

Ключевые слова: государственная собственность, государственный сектор экономики, общественное благосостояние, общественные экономические интересы, социальная справедливость.

Pidoprygora L. A. The theory of social welfare as a methodological basis of the theory and practice of public property and the public sector.

In the article a theory and practice of public domain and public sector of economy are examined on methodological basis of theory of public welfare, attention is accented on the decision value of problems of economic and political power, economic private and public interests, economic efficiency and social justice in the ground of public domain and public sector of economy.

Keywords: public domain, public sector of economy, public welfare, public economic interests, social justice.

УДК 005.33

Деліні М. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РОЗВИТОК НАПРЯМІВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається еволюційний розвиток категорії “соціальна відповідальність бізнесу” та напрямів її застосування у світі та в Україні, а саме: зародження цього поняття, поширення в підприємницьких структурах, напрями, в яких вона може бути застосована та закріплення її як норми функціонування будь-якого підприємства. Досліджено проблему створення соціально відповідального підприємництва в Україні.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність, соціально-трудові відносини, благодійність.

Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) займає значне місце в країнах з розвинутою економікою, в яких вона стала однією з обов’язкових категорій, за якою оцінюється конкурентоспроможність підприємств та країни в цілому. В Україні ця